

14. Полі О. Серце батьків: Що потрібно знати кожному батькові / Полі О. ; пер. Т. Різун. – Львів : Свічадо, 2010. – 208 с.
15. Спиваковская А. Как быть родителями / А. Спиваковская. – М. : Педагогика, 1986. – 157 с.
16. Струтинська Т. Вплив батька на соціалізацію дітей із повних і неповних сімей (за результатами досліджень у США та Україні) / Т. Струтинська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наукових праць / За заг. ред. М. Євтуха. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – Вип. 31. – С. 185–190.
17. Тавит А. Оценка отчего дома вступающими в брак / А. Тавит, Д. Кутсар // Проблемы семьи. – Тарту, 1978. – С. 74–86.
18. Филиппова Г. Психология материнства : уч. пособие / Г. Филиппова. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240 с.
19. Харчев А. Брак и семья в СССР. – [2-е изд.] / А. Харчев. – М. : Мысль, 1979. – 364 с.
20. Шутценбергер А. Синдром предков / А. Шутценбергер. – М. : Издательство института психотерапии, 2001. – 240 с.
21. Юферева Т. Образы мужчин и женщин в сознании подростков / Т. Юферева // Вопросы психологии. – 1985. – №. – С. 84–90.
22. Pospiszyl K. Ojciec a rozwj dziecko. – Warszawa, 1980. – 200 s.

The theoretical principles of the father's family influence on the formation of the male's (father's) features and father's behavior examples are analyzed in this article.

Key words: *the structure of the family relationships; father's family; father's (husband's) characteristics; parents' influence on the formation of the personality of the husband and wife; parenthood; father's behavior; the formation of a family model based on the parents' family model.*

doi:10.15330/esu.10.173-180

УДК 364.4-212-053.6:316.362.31
ББК 74.900.3

Руслан Чубук

СОЦІАЛЬНО-ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ПІДЛІТКАМИ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

У статті актуалізується значущість соціально-превентивної діяльності з підлітками із неповних сімей, що спрямована на: подолання зовнішнього соціального тиску і внутрішнього психологічного дискомфорту; створення системи самодопомоги і взаємної підтримки підлітків. Завданням статті є висвітлення форм і методів роботи, що складають сукупність традиційних способів професійного впливу на підлітків із неповних сімей та їхніх батьків. Автор статті пропонує цикл технологічного процесу соціально-превентивної діяльності (від якого залежать визначення інструментарію, змісту, форм і методів роботи) здійснювати у логічній послідовності певних етапів, що характерні для роботи з будь-якою неповною сім'єю.

Ключові слова: *етап, неповна батьківська сім'я, підлітки, соціально-превентивна діяльність, професійний вплив.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На початку ХХІ ст. нові соціальні умови в Україні гостро поставили на порядок денний проведення системно-активної соціально-превентивної діяльності з дітьми та молоддю, в тому числі з підлітками із неповних сімей. Реальна ситуація свідчить про те, що становлення підлітків відбувається в складних умовах трансформацій, взаємодії та взаємовпливів з

різними соціальними інститутами суспільства (сім'ї, школи, громади тощо). Зважаючи на зазначене, загальноосвітній навчальний заклад відіграє провідну роль, оскільки підлітки (особливо із неповних сімей) більшість часу своєї активної життєдіяльності проводять саме у школі.

Важливо зазначити, що соціальна робота з сім'ями в Україні має певні досягнення, проте, основна увага соціальних працівників в умовах сьогодення повинна бути спрямована на неповні сім'ї, як одні із потенційно-проблемних і неблагополучних сімей, оскільки виховання підлітків у неповних сім'ях, зазвичай, є одностороннім і недостатнім із-за того, що всі функції в сім'ї виконує тільки мама або тато. У зв'язку з цим, можуть бути ситуації, коли у батька чи матері не вистачає часу для того, щоб звернути увагу на якісь зміни у поведінці підлітка, проте згодом виявиться, що саме своєчасна реакція могла не допустити небажаних проблем у майбутньому. Додамо, що до цього часу на державному рівні конкретно не визначено соціально-педагогічних напрямів цієї роботи, не окреслено чітких системних заходів щодо її реалізації.

Мета статті полягає в актуалізації соціально-превентивної діяльності з підлітками із неповних сімей, що спрямована на: подолання зовнішнього соціального тиску і внутрішнього психологічного дискомфорту; створення системи самопомоги та взаємної підтримки підлітків. *Завданням* даної статті є висвітлення форм і методів, що складають сукупність традиційних способів професійного впливу на підлітків із неповних сімей та їх батьків.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблеми виховання дітей у неповних сім'ях були предметом вивчення у роботах Т. Андронюк, І. Дементьєвої, М. Докторович, Н. Зубаревої, В. Костів, Л. Ковальчук, Л. Лунякової, О. Максимович, Л. Назаренко, М. Рубан, М. Фіцули та ін. Додамо, що особливості соціально-виховної роботи з дітьми із розлучених сімей досліджував О. Максимович; модель формування готовності підлітка до взаємодії з соціумом засобами родинно-шкільного виховання – Л. Назаренко; проблеми виховання дітей із неповних сімей в історико-педагогічному контексті – Л. Ковальчук, пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки – Т. Андронюк; формування соціальної компетентності старшого підлітка із неповної сім'ї – М. Докторович та ін.

Зокрема, І. Дементьєва та Н. Зубарева акцентували увагу на: проблемах соціальної відповідальності підлітків, які виховуються у неповних сім'ях; розробці технологій індивідуальної роботи з підлітками з неповних сімей; вивченні негативних факторів, що впливають на виховання дітей у неповних сім'ях. Водночас І. Дементьєва, наголошує що одним із основних критеріїв ефективності сімейного виховання є ідентифікація дітей зі своїми батьками.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття. На основі теоретичного аналізу наукових праць зазначеної проблематики виявлено, що на практиці системної соціально-педагогічної роботи з неповними батьківськими сім'ями не проводиться; нові технології соціально-превентивної діяльності з неповними сім'ями розроблені недостатньо; не вистачає дієвих механізмів для їх оптимізації та практичного впровадження.

Виклад основних результатів теоретичного аналізу. Національна доктрина розвитку освіти передбачає зростання соціальної ролі особистості, активізацію на цій основі її інтелектуального і творчого потенціалу. Концепція освіти акцентує увагу на взаємодії школи, сім'ї та суспільства у вихованні дітей, створенні умов для їх

адаптації у соціальному середовищі. Практичний досвід здійснення соціально-педагогічної та виховної роботи у закладах освіти свідчить, що одним із пріоритетних напрямів має стати соціально-превентивна діяльність взагалі, в тому числі з підлітками із неповних сімей. Так, соціально-превентивна діяльність з підлітками із неповних сімей, на нашу думку, має бути спрямована на здійснення системи конкретних заходів, а саме: надання психолого-педагогічної підтримки та консультативної допомоги підліткам при вирішенні проблем, що виникли у внутрішньо-сімейних взаєминах; забезпечення позитивної соціальної взаємодії та уважного ставлення до підлітків із неповних сімей з метою підвищення рівня самодостатності сім'ї; використання внутрішнього потенціалу сім'ї для поліпшення власного стану при задоволенні потреб за основними життєво-важливими показниками; організація консультування батьків у разі виникнення певних труднощів щодо виконання ними ролей батька або матері.

Логічно додати: результати наукових досліджень засвідчують, що майже половина (49,8%) підлітків із неповних сімей відчують дискомфорт у сфері задоволення соціально-матеріальних потреб; більше половини (58,6%) із них не задовольняють свої психосоціальні потреби; водночас, 39,8% – відчують потребу в організації послуг рекреаційно-оздоровчої сфери як у школі, так і поза нею (культурне дозвілля: свята, конкурси, концерти тощо). Водночас, статистичні дані свідчать, що більше половини підлітків, які вчинили злочини або правопорушення, саме із проблемних сімей, а кожен третій підліток-правопорушник виховувався у неповній сім'ї [3].

Враховуючи вищезазначене, завдання соціального працівника закладу освіти при роботі з підлітками із неповних сімей полягає у: дієвому створенні позитивно-адекватних умов для забезпечення належного рівня соціальної взаємодії в сім'ї; сприянні для налагодження нормальних умов розвитку, функціонування і задоволення потреб (насамперед, у родинному спілкуванні) підлітків із неповних сімей, оскільки підлітки, які позбавлені цього, почуваються некомфортно, вдаються до протиправної поведінки тощо.

Доцільно звернути увагу й на те, що у підлітків із неповних сімей часто виникають проблеми щодо задоволення психосоціальних потреб, які полягають у: постійній підтримці емоційних зв'язків з батьками; відчутті впевненості та захищеності відносно себе; збереженні свого статусу в школі або референтній групі ровесників. Саме психосоціальні зміни (навіть у самих спокійних і витривалих підлітків) проявляються у підвищеній тривожності, особистісній нестабільності та амбівалентності почуттів, у результаті яких можуть виникати неадекватні поведінкові реакції та розлади, що призводять до дезадаптації особистості та гальмування її психосоціального розвитку. До того ж, амбівалентність почуттів і дій, що властива віковим особливостям підлітків, характеризується нестабільністю, тому інколи проявляється у несамовитому відстоюванні своєї незалежності та самостійності (до якої не всі підлітки готові та спроможні), або у проявах неадекватної, зовсім дитячої поведінки [1].

Таким чином, соціальний працівник повинен не допустити подальший розвиток окремих тимчасових проявів у стійкі патерни поведінки підлітка. Тобто, всі негативні фактори, які ускладнюють адаптаційні процеси особистості, гальмують її розвиток – необхідно ліквідувати або зменшити до мінімуму, щоб нівелювати їхній вплив на поведінку підлітка.

Водночас, зацентруємо увагу й на тому, що для подолання зазначених та інших подібних негативних явищ необхідно, в першу чергу, з'ясувати причини їх виникнення, а по-друге, розробити план конструктивних теоретико-методологічних заходів, які стали б базовою основою для організації соціально-психологічної, соціально-педагогічної та виховної роботи в сім'ї, школі та позашкільних закладах. Зважаючи на це, у Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, передбачено виховання життєво-компетентної та соціально-компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різних життєвих ситуаціях [4].

До того ж, при проведенні заходів соціально-превентивної діяльності з підлітковою молоддю важливо враховувати, що кожна неповна сім'я не схожа на інші сім'ї, є дуже своєрідною, тому й вирішення їхніх конкретних проблем потребує індивідуального підходу [2]. Попри це, таку роботу ми все-таки пропонуємо структурувати з виокремленням декількох загальних етапів, що характерні для соціально-превентивної діяльності з будь-якою неповною сім'єю. Отож, замкнутий цикл технологічного процесу (від якого залежать визначення змісту, інструментарію, форм і методів) соціально-превентивної діяльності ми пропонуємо здійснювати у такій логічній послідовності:

На першому (попередньо-підготовчому) етапі передбачалося: первинне формулювання цільової настанови фахівців соціально-превентивної діяльності з метою визначення напрямів пошуку інформації про умови і соціальне оточення неповної сім'ї; безпосереднє ознайомлення з проблемами сім'ї та підлітка; оцінювання реальної (матеріальної, психологічної) ситуації в неповній сім'ї; визначення потреб і можливостей цієї сім'ї та складання програми конкретних заходів соціально-превентивної діяльності; розробка педагогічних моделей впливу на особистість підлітка з метою недопущення різних видів девіацій на ранніх стадіях прояву небезпечної поведінки.

На другому (організаційно-інформаційному) етапі відбувався збір інформації, її систематизація, аналіз і узагальнення. Висновки аналітичної роботи, склали базову основу для продукування нових і уточнення презентованих: змісту, завдань, програми дій, організаційних форм і методів соціально-превентивної діяльності. Була започаткована тісна взаємодія і співробітництво між членами неповної сім'ї; встановлені довірливі контакти з підлітком та сім'єю; створено систему мотивації до тривалої роботи з метою, в першу чергу, підвищення відповідальності сім'ї за результати роботи. При цьому сенс соціально-превентивної діяльності ґрунтувався на позитивній педагогічній взаємодії, мета якої полягала у своєчасному виявленні та усуненні небажаних інформаційних, психологічних, організаційних та інших факторів, що впливали на розвиток відхилень соціального розвитку дітей, їхньої поведінки та стану здоров'я. Додамо, що соціально-превентивна діяльність здійснювалася за місцем проживання, навчання, проведення дозвілля підлітків.

Основним змістом соціально-превентивної діяльності були такі заходи: надання регулярної допомоги підлітку в його саморозвитку; забезпечення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу підлітка; сприяння для набуття навичок колективної діяльності та готовності до ситуації успіху; зацікавленість і включеність підлітків до ціннісно-орієнтованої, творчо-трудової та соціально-значущої діяльності; інформаційне засвоєння підлітками моральних норм і цінностей; проведення соціально-превентивної діяльності щодо відхилень у поведінці підлітків; запобігання несприятливого впливу соціального середовища (в тому числі сімейного)

на підлітків; формування у підлітків позитивно-традиційних ціннісних орієнтацій, адекватної самооцінки та умінь критично оцінювати себе та інших; створення умов для розвитку саморегуляції та взаємодії підлітків; актуалізація та сформованість сукупності знань, умінь і мотивів свідомого вибору соціально-схвалених моделей поведінки підлітка; підготовленість і розповсюдження соціально-превентивної інформації шляхом випуску друкованої продукції та через ЗМІ; створення сприятливих умов для виявлення і підтримки соціальних ініціатив тощо

На третьому (визначально-діагностичному) етапі підбиралися методики детального вивчення проблем як для самого підлітка, так і неповної сім'ї, в якій він проживав; проводилося спостереження за формуванням адекватних уявлень щодо різних аспектів їхнього функціонування; була створена необхідна інформаційна база даних для подальшої реалізації змін, що передбачалися програмою соціально-превентивної діяльності. Важливо, що на цьому етапі передбачалося здійснення як психологічного, так і соціально-педагогічного впливу на особистість підлітка з метою навчити його самого допомагати собі, розв'язувати проблеми, особливо ті, що провокують до проявів деструктивної поведінки. Доцільними при цьому є реалізація різних форм превентивної освіти за місцем навчання, проживання, проведення дозвілля підлітків тощо.

На четвертому (процедурно-аналітичному) етапі проводилася безпосередня робота з реалізації спеціальних методик детального вивчення проблем неповної сім'ї, що визначені програмою; аналізувалася одержана інформація, на основі якої визначалися відповідні напрями, засоби та була розроблена змістовна програма дієвих заходів соціального впливу із зазначенням конкретних виконавців і термінів проведення соціально-превентивної діяльності. Важливо, що при цьому порівнювали інформацію декількох джерел, з використанням різних методів для того, щоб зробити аргументоване узагальнення даних.

П'ятий (корекційно-результативний) етап передбачав проведення (у разі необхідності) соціально-педагогічної (корекційної) роботи з членами неповної сім'ї, що була спрямована на: створення нових або відновлення зруйнованих позитивних взаємовідносин підлітка з сім'єю; налагодження контактів з ровесниками та оточуючим соціумом; підвищення рівня соціальної відповідальності всіх членів сім'ї за майбутнє підлітка. Для результативного завершення проробленої роботи був здійснений ґрунтовний аналіз соціально-превентивної діяльності; виявлено фактори, що сприяли позитивному вирішенню проблем неповної сім'ї; з'ясовано причини, що заважали успішному розв'язанню завдань фахівця; визначено шляхи щодо подолання негативних факторів в подальшому житті неповної сім'ї.

Після успішного закінчення корекційної роботи була проведена співбесіда з підлітком з метою: виявлення його ставлення до результатів проведеної соціально-превентивної діяльності; оголошення про закінчення корекційної роботи в сім'ї, результати якої були явними, насамперед, в стабілізації сімейного мікроклімату та підвищенні рівня взаємної відповідальності членів неповної сім'ї. Важливо при цьому, щоб соціальний працівник не допустив термінового припинення контактів із неповною сім'єю і забезпечив членам сім'ї (особливо підліткам) комфортну поступовість виходу.

Шостий (контрольно-профілактичний) етап передбачав здійснення соціальним працівником контрольних відвідувань неповної сім'ї протягом певного періоду часу. Водночас, доцільно наголосити: для закріплення результатів виконаної роботи всім учасникам спільної взаємодії необхідна взаємна довіра: вчителям – до

батьків, батькам – до вчителів, батькам і вчителям – до дітей та підлітків, а соціальним працівникам центрів соціальних служб – до всіх учасників цього процесу для взаємного порозуміння. Саме довіра сприяє налагодженню необхідного обміну інформацією між школою, сім'єю і ЦСС.

З огляду на вищезазначене, соціально-превентивна діяльність з підлітками із неповних сімей, на нашу думку, може бути значно покращена за рахунок: ведення картотеки на підлітків із неповних сімей, які потребують моральної підтримки та соціальної допомоги; здійснення моніторингу шляхом перевірки домашніх і побутових умов проживання підлітків із неповних сімей; проведення спеціальних тренінгів для налагодження соціальної взаємодії членів неповної сім'ї; організації планово-системної психо-корекційної роботи з підлітками із неповних сімей, які її потребують; дієвого сприяння у налагодженні зв'язків з розлученими батьками; налагодження позитивних відносин підлітка з батьками; проведення доброзичливих бесід з підлітком з метою сприяння його адаптації до нового статусу вимушеної самостійності та відчуття себе повноправним членом суспільства; практичної допомоги в пошуку конструктивних шляхів виходу з кризової або проблемної ситуації, що склалася у неповній сім'ї; консультативної підтримки підлітків із неповних сімей та їхніх батьків.

Висновки. Резюмуючи вищезазначене, ми зробили такі узагальнення: неповні сім'ї є особливою категорією сімей, що потребують соціальної підтримки та соціального захисту з боку держави, у зв'язку з тим, що в них виникає багато соціальних проблем: від виховних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних до матеріально-побутових. До того ж, спостерігаються деякі негативні явища, що пов'язані з порушенням традиційного розподілу сімейних ролей батька і матері, а відтак, нормальних умов для функціонування неповної сім'ї; недостатністю часу одного з батьків на виховання дітей; малозабезпеченістю неповної сім'ї тощо.

Перспективи подальшого розгляду вбачаємо у розробці сучасних, більш удосконалених стратегій соціально-превентивної діяльності з метою спрямування зусиль (всіх учасників соціальної взаємодії щодо неповних сімей) на поєднання батьківських і професійних ролей, організацію змістового дозвілля для підлітків, створення груп взаємної допомоги та моральної підтримки між батьками підлітків із неповних сімей.

1. Докторович М. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. ... ступ. канд. пед. наук / М. Докторович. – К., 2007. – 19 с.

2. Клімкіна Н. Проблеми формування культури родинного виховання підлітків в умовах неповної сім'ї / Н. Клімкіна // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. XXII. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – С. 170–176.

3. Костів В. Моральне виховання підлітків із неповних сімей / В. Костів. – Івано-Франківськ, 2001. – 304 с.

4. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти. – У 4 ч. – Ч. 1. – Харків : Основа, 2004. – С. 100–113.

This article foregrounds the importance of social prevention activities with adolescents from single-parent families, which aim at overcoming external social pressures and psychological discomfort as well as creating a system of mutual support and self-help for adolescents. The aim of this article is to highlight the forms and methods of work that constitute the set of traditional methods of professional influence on adolescents from single-parent families and their parents. The author proposes a work process cycle of social prevention activities (which defines the selection of apparatus, content, forms and methods of work) to

carry out in a logical sequence of certain stages that are characteristic of work with any single-parent family.

First (pre-preparatory) stage consisted of a primary formulation of goal guidelines for social preventive specialists with the aim of determination of the search criterion for the conditions and social environment of single-parent families, acquaintance with the problems of the family and the adolescent. Second (organization and information) stage consisted of gathering of information, its organization and analysis. In the third (determination and diagnosis) stage, the methods of detailed investigation of both adolescent and family members' problems were chosen. In the fourth (procedure and analytics) stage, the methods of detailed research of single-family problems, determined by the programme, were implemented. In the fifth (correction and results) stage stipulated for the socio-educational (correctional) work (if necessary) with members of single-parent families to create new or to restore damaged positive relationships of the adolescent with their family and enhance social responsibility of all family members for the future of the adolescent, etc. In the sixth (control and prevention) stage social workers make monitor visits to the single-parent families during a certain period.

Key words: *stage, incomplete parental family, teenagers, social and preventive activities, professional influence.*

doi:10.15330/esu.10.180-186

УДК 371.72:613.88

ББК 74.900.25

Любов Шпільчак

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП У ПЕРЕДРОЗЛУЧНІЙ СИТУАЦІЇ БАТЬКІВ

У статті розкривається зміст психолого-педагогічної підтримки дітей різних вікових груп у передрозлучній ситуації батьків. Проаналізовано норму законодавства “сепарація” як режим окремого проживання подружжя; розкрито особливості взаємин у таких дистантних сім'ях, визначено завдання для соціального педагога за цим напрямом роботи.

Ключові слова: *психолого-педагогічна підтримка, діти із дистантних сімей, передрозлучний стан батьків (сепарація), вікові особливості дітей, соціальний педагог.*

У сучасних умовах розвитку українського суспільства підготовка соціального педагога до майбутньої різнопланової та багатогранної професійної діяльності є актуальною і необхідною для розв'язання багатьох соціальних проблем. Особливо важливою сферою у професійному становленні майбутніх соціальних педагогів є підготовка їх до роботи з певними категоріями сімей із порушеною структурою, до числа яких відноситься і дистантна сім'я. Дистантна сім'я – це один із чотирьох типів сімей, який науковці зараховують до числа неповних. Це сім'ї, у яких один із батьків перебуває на заробітках у різних регіонах нашої країни і за кордоном, знаходиться в тюремному ув'язненні, тривалий час до офіційного розлучення проживає окремо від сім'ї та ін. Враховуючи те, що ХХІ століття постає століттям функціонування неповних сімей, актуальність цієї проблеми важко переоцінити. Мільйони дітей із таких сімей позбавлені належного батьківського піклування, слабо підготовлені до сімейного життя, вразливі до будь-яких життєвих ускладнень.

Незважаючи на те, що “неповні сім'ї” сьогодні є далеко не рідкісним явищем, більше того, статистика показує, що їх можна вважати нормальними соціальними